

Socialiniomeno praktikos: žinojimas socialinio darbo lauke ir tarp kitų laukų

Uršulė Toleikytė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
el. p. ursule.toleikyte@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3130-2055>
<https://ror.org/03nadee84>

Tadas Šarūnas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
el. p. tadas.sarunas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3131-0581>
<https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. Žinojimo apie socialinio meno praktikas kūrimas yra tapęs įvairių skirtingų disciplinų dalyvių diskusijos objektu. Taip kuriamas daugiabalsis ir daugiareikšmis diskursas apie šias praktikas. Diskusija apie socialinį meną vyksta ir socialiniame darbe, atsiranda vis daugiau šios krypties studijų. Vis dėlto socialinis darbas nėra vientisas, tyrėjai ir profesionalai savaip įkūnija socialinio darbo apibrėžtis. Taigi diskursas apie socialinį meną socialinio darbo tyrimuose yra išsibarstęs, aprėpia skirtingą, vietomis sutampantį ar prasilenkiantį žinojimą. Dalis šių socialinio darbo tyrimų telkiasi apibrėžtose socialinio darbo ribose, kiti – šias ribas peržengia. Vis dėlto galima pastebėti, kad šiuose įvairialypiuose tyrimuose trūksta gilesnės sociologinės analizės, kuri leistų reflektuoti žinojimo apie socialinį meną socialinio darbo tyrimų erdvėje kūrimą. Galima kelti klausimus, kokią reikšmę socialinio meno praktikos įgyja socialiniame darbe, kaip apibrėžiama ši praktika, kuo tai reikšminga gilesniam supratimui apie specifines socialines meno praktikas. Šio straipsnio siekis ir yra užpildyti šį žinių plyšį bei apmąstyti galimą tolesnę konstruktyvią socialinio meno praktikų tyrimo kryptį. Šioje literatūros analizėje, fokusuotoje į socialinio darbo tyrimus, sietinus su socialinio meno praktikomis, pasitelksime P. Bourdieu lauko perspektyvą.

Reikšminiai žodžiai: socialinio meno praktikos, socialinis darbas, diskursas, Pierre Bourdieu, laukas

Social Arts Practices: Knowledge within the Field of Social Work and In-Between Fields

Abstract. The production of knowledge in the realm of social arts practices involves various disciplines. The discourse of these practice is polyphonic and multi-layered. Notably, research on social arts within the scope of social work has been expanding. Yet, the field of social work remains differently defined, with divergent definitions provided by researchers and practitioners. As a result, the discourse regarding the intersection of social arts and social work research is scattered and encompasses a range of knowledge, often loosely interconnected. Some researchers are concentrated on delineate the field of social work, while others – in between fields. However, existing research lacks a profound sociological analysis. Such an analysis could provide

Received: 2024 12 07. Accepted: 2025 06 16.

Copyright © 2025 Uršulė Toleikytė, Tadas Šarūnas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

insights into how the knowledge of social arts practices is shaped within the context of social work. This raises questions about the role of social arts practices in social work research, how they are conceptualised and the significance of this knowledge in enhancing our comprehension of these practices. Consequently, this study aims to bridge these knowledge gaps and reflect further constructive path for future research into social arts practices. In this literature analysis of social work research related to social arts we will adopt P. Bourdieu field theory approach.

Keywords: social arts practises, social work, discourse, Pierre Bourdieu, the field

Įvadas

Socialinio meno praktikos¹ – tai specifinės praktikos, kurios, nors ir turi formalų apibrėžimą, tačiau jų samprata nėra tokia vienaprasmiška ir lengvai įreminama. Kurti žinojimą apie socialinio meno praktiką siekiama įvairių skirtingų veikėjų, taip formuojant platų, tačiau fragmentišką žinojimą apie šias praktikas. Vieni iš jų – menotyrininkai ir (ar) menininkai, kurie reflektuoja meno praktikas ir jų postūmius socialinės tikrovės link bei analizuoja konkrečias socialinio meno praktikas (Michelkevičienė, 2014; Dovydaite, 2014; Vaskova, 2019; Gudmonaitė, 2020). Visgi šalia meno erdvėje kuriamo naratyvo išskyla interesas ir kitose disciplinose kurti diskursą apie socialinį meną. Iš jų galima išskirti socialinį darbą, kurio praktikos erdvė susipina su socialinį meną praktikuojančių menininkų (Gray & Schubert, 2009). Randasi diskursas, kuriame socialiniai darbuotojai kalba apie socialinį meną, šį diskursą kurdami su savo prasmėmis ir siekiniais (Malkaa, Huss, Bendarker, Musaica & 2018; Segal-Engelchin, Huss, & Massry, 2020; Sinding, Warren & Paton, 2014). Įvairių skirtingų disciplinų veikėjų mėginimai kurti žinojimą apie šias praktikas rodo, jog žinojimas apie jas yra daugiasluoksnis. Vis dėlto diskursas apie socialinį meną gali pagilinti jo sampratą arba priešingai – tai iškreipti. Nepaisant atsirandančių studijų apie socialinį meną socialiniame darbe, trūksta tyrimų, kuriuose šis kuriamas žinojimas būtų analizuojamas iš metapozicijos – reflektyvios ir kritinės perspektyvos. Siekis analizuoti socialinio darbo tyrėjų diskusiją apie socialinį meną leistų vientisiau suprasti išsibarsčiusį polifoninį žinojimą apie socialinio meno praktikas, o kartu padėtų giliau apmąstyti tiek specifiškai kuriamą žinojimą apie šias praktikas, tiek jo reikšmę pačioms praktikoms, taip pat leistų naujai reflektuoti patį socialinį darbą.

Taigi, šio straipsnio tikslas, išanalizuoti, kas yra žinoma apie socialinio meno praktikas socialinio darbo tyrimuose. Šiam tikslui pasiekti privalu įgyvendinti šiuos uždavinius: 1) išskirti dominuojančias žinojimo apie socialinį meną socialinio darbo tyrimų diskurse linijas; 2) atskleisti šio žinojimo socialines reikšmes ir prielaidas jam atsirasti; 3) reflektuoti šio diskurso supratimo galimą poveikį tolesniam žinojimui apie socialinio meno praktikas kurti.

Šiam tikslui ir uždaviniams pasiekti pasitelksime žymaus prancūzo sociologo, antropologo ir filosofo Pierre Bourdieu lauko sampratą. Ši perspektyva reikšminga tuo,

¹ Socialiniomenu praktika apibrėžiama kaip kūrybinės partnerystės pagrindu plėtojama veikla, kurios tikslai: ugdyti asmens ir bendruomenės kūrybiškumą, kurti ir puoselėti gerovę, kurti socialines inovacijas, reformuoti arba keisti nusistovėjusius socialinius modelius (sud. Survilienė, 2012).

kad leidžia suabejoti įsitvirtinusiomis žiniomis, klausti, kaip kyla įvairūs diskursai konkrečioje socialinių santykių arba lauko erdvėje, tarp jų ir akademiniuose arenoje, bei padeda šias reikšmes dekonstruoti. Ji gali padėti pamatyti tiek gilesnių struktūrų reikšmę, kuriant žinojimą apie socialinį meną, tiek kaip šios struktūros veikia ir yra veikiamos dalyvių, kuriančių šį žinojimą. Specifinius Bourdieu išskirtus terminus pasitelksime juos įveiklindami šioje analizėje.

Socialinio meno praktikos kaip saviraiška grįstas socialinio darbo įrankis

Norėdami suprasti, kaip socialinio meno praktikos randa vietą socialinio darbo lauke, pažvelgsime giliau į šį lauką² veikiančius galios santykius. Socialinio meno praktikų sklaidą interpretuodami būtent šį lauką veikiančių galios santykių kontekste galime priartėti prie supratimo, kodėl šios praktikos įsitvirtina socialiniame darbe kaip atskiras, saviraiška grįstas įrankis. Žinoma, šie galios santykiai yra labai platūs, visai socialinio darbo tyrimų disciplinai keliantys nerimą klausimai. Vis dėlto yra neužpildytos erdvės apmąstyti esamas diskusijų ir žinių apie socialinio meno praktikas sąsajas su bendrosiomis socialinio darbo tyrimų problemomis. Tam pasitelksime Pierre Bourdieu metodologinę žiūrą socialinio lauko problemoms taikantį Wendy L. Wiegmann (2017).

Pasak Wiegmann (2017), įprasta manyti, kad socialinio darbo praktikoje remiamasi tokiomis savybėmis kaip empatija, globa, rūpinimasis – kas tarsi įeina į kasdienį, mums visiems pasiekiamą žinojimą. Iš to visų pirma kyla socialinio darbo moksliskumo problema – kokių pagrindų šis žinojimas gali būti laikomas mokslu. Prie šios problematikos prisideda ir tai, jog šis žinojimas turi glaudžias ribas su kitomis disciplinomis, ypač su sociologija ir psichologija. Tokios struktūrinės priežastys lemia tam tikrą profesinio autentiškumo įtampos pastovumą – jame veikiantys profesionalai nuolat siekia būti pripažinti kaip profesionalai, kuriantys specifinį praktinį žinojimą. Remdamasis negausiomis Bourdieu refleksijomis apie socialinį darbą Wiegmann (2017) išryškina vieną iš esminių praktinių šio lauko problemų – šis laukas yra mažai autonomiškas, pasižymi praktikų fragmentiškumu.

Mažas autonomiškumas lemia tai, kiek lauko praktikomis reaguojama į galios struktūras. Wiegmann (2017) pažymi, kad nors vertybiškai šis laukas turėtų atstovauti kairiosioms idėjoms, kurios sietinos su kova dėl socialinės gerovės, edukacijos, skurdo mažinimu, tačiau šiuo metu socialinio darbo praktikos yra smarkiai veikiamos neoliberalistinių

² Laukas – santykinai apibrėžta dinamiška socialinių santykių erdvė (Bourdieu, 1982–1983/2020). Santykių samprata išreiškiama ne per subjektyvius santykius, bet per objektyvius, struktūruotus per pozicijas erdvėje. Laukas dar įvardijamas kaip *field of forces*, *field of struggles* – jėgų erdvė, kovų erdvė (Bourdieu, 1982–1983/2020). Lauke veikia įvairios gravitacinės jėgos (potencialios ar aktyvios), kurios kreipia čia veikiančių dalelių – dalyvių – judėjimą (Bourdieu & Wacquant, 2003). Laukas gali būti suprantamas ir kaip žaidimo erdvė, kurioje siekiama įgyti daugiau kapitalo, lauke sukauptos socialinės energijos, įgyti aukštesnes pozicijas arba pakeisti žaidimo tvarką (Bourdieu, 1982–1983/2020). Visgi lauke daugelis veiksmų vyksta nesąmoningai, neapskaičiuotai, veikiant lauko gravitacinėms jėgoms, o paties lauko ribos taip pat apibrėžtos tik sąlygiškai, gali būti fluidiškos ir daugiau ar mažiau pralaidžios (Bourdieu, 1982–1983/2020; Bourdieu & Wacquant, 2003).

jėgų. Jos kreipia šias praktikas į rinkodaros pusę, kurioje klientai imami laikyti „gerovės objektais“. Taikant tokią žiūrą iškyla rimtų praktikos iššūkių profesionalo ir kliento santykiui, o pagrindinis jos vedamų praktikų rezultatas – dominuojančių socialinių struktūrų palaikymas (Wiegmann, 2017). Klientams tampant socialinės gerovės objektais, iškyla simbolinio smurto³ tikimybė, kai socialinio darbo profesionalai nesąmoningai primeta klientui savęs apibrėžtis ir su tuo susijusius menkavertiškumo jausmus kaip kaltę, gėdą dėl savo patiriamų sunkumų.

Vis dėlto, Wiegmann (2017) teigimu, socialinis darbas savo prigimtimi yra artimesnis *aktyvizmui* nei *profesionalizmui*. Glaudus kliento ir socialinio darbuotojo ryšys turėtų būti kuriamas dalijantis panašia dominuojamųjų patirtimi. Taigi, siekiant susigrąžinti socialinio darbo principines nuostatas, atsiranda reikmė plėtoti kritinę socialinio darbo kryptį, žadinti tiek profesionalų, tiek klientų refleksyvumą, į klientų problemas žvelgti per struktūrinę ir intersubjektyvią prizmę, atsisakant mechaniskų veikimo būdų (Wiegmann, 2017; Folgheraiter, 2004). Šiame kontekste steigiami nauji socialinio darbo įrankiai, persvarstoma praktika ir žinojimo kūrimas. Jeigu socialinis menas tapo vienu iš tokių socialinio darbo įrankių, galima pagrįstai klausti, ar šiuo praktiniu įrankiu gali būti stiprinamas profesionalų ir klientų refleksyvumas? Ar juo prisidedama prie socialinio darbo autonomiškumo stiprinimo? Juk kiekviena nauja praktika gali būti naudojama tiek įgalinant šio lauko aktyvistus, tiek ir profesionalizuojant naujus simbolinio smurto būdus.

Atsakymų į tokius klausimus galima ieškoti socialinio darbo praktikų tyrimuose, kuriuose įprastai reflektuojamos specifinės socialiniame darbe kuriamos žinios, apmąstomi šiame lauke taikomi pažinimo ir praktikos įrankiai. Galima pastebėti, jog socialinio darbo tyrėjai žvelgia į socialinį meną ne kaip į kultūrinę produkciją, bet kaip į saviraiškos priemonę, kuri naudojama specifinėms socialiniame darbe aktualioms socialinėms vertybėms kurti. Vis dėlto daugelyje tokių tyrimų apsiribojama praktinių taikymų įvardijimu. Juose aprašoma, kaip menas ar veikiau saviraiška įvairiais būdais pasitelkiama socialiniame darbe – kaip socialinio darbo praktiką papildantis įrankis (Damianakis, 2007; Malkaa, Huss, Bendarker & Musaic, 2018), tyrimo metodas (Segal-Engelchin, Huss, & Massry, 2020; Huss, 2017; Moxley, & Feen, 2016; Foster, 2012; Sjollema, Hordyk, Walsh, Hanley, & Ives, 2012) ar edukacijos priemonė socialinio darbo profesionalams (Rawdon, & Moxley, 2016). Ši gana gausi socialinio meno praktikas aprašančių publikacijų įvairovė įtikina, jog socialinis menas pasižymi išskirtinumu socialinio darbo įrankių arsenale. Tačiau joje retai rasime disciplinuotą analizę, kokie yra šių praktikų vertės socialiniam darbui šaltiniai.

Tokiu bandymu įvardyti socialinio meno vertę socialinio darbo praktikai išsiskiria Sinding, Warren ir Paton (2014) straipsnis „*Social work and the arts: Images at the*

³ Simbolinis smurtas – socialiniuose hierarchiniuose santykiuose kylanti prievarta, siekiant simboliinio dominavimo kaip pripažinimo, aukštesnio statuso, galios įtvirtinimas kitų grupių ar individų atžvilgiu (Schubert, J. Ed. Grenfell, 2014). Simbolinis smurtas dažniausiai vyksta nesąmoningai ir yra sunkiai pastebimas (Bourdieu, 1982–1983/2020). Ši smurto forma susijusi su socialine kančia, kurią patiria dominuojamos grupės.

intersection“, kuriame autorės, apibendrinamos atliktus tyrimus, mėgina suklasifikuoti socialinio darbo praktikų vertes. Šioje apžvalginėje analizėje telkiamas dėmesys į menais informuotus socialinio darbo projektus (angl. *arts-informed social work projects*). Autorės analizuoja, kaip socialinio darbo bendruomenė suvokia ir patiria meną kaip edukacijos, socialinio darbo praktikos ar tyrimų priemonę. Taigi, be kitur matytų praktinio taikymo būdų, autorės klasifikuoja jomis siekiamą poveikį visų šių praktikų įsitraukusių žinojimui. Apibendrinamos tyrimus, Sinding, Warren ir Paton (2014) ieškojo tokių poveikį galinčių perteikti metaforų ir apsistojo ties šiuo trejetu:

- Žinojimo, matymo būdų keitimas (angl. *breaking habits of seeing/knowing*) – menas suvokiamas kaip kvestionuojantis nusistovėjusį, įprastą suvokimo, matymo būdą (angl. *habitual perception, habits of seeing*). Tokios praktikos dažniausiai nukreiptos į pačius socialinius darbuotojus;
- *Susitapatinimas su kitų pasauliu* (angl. *inhabiting other world's*) – menas suprantamas kaip priemonė skatinti empatiją, tapatinimąsi su kito pasauliu, pažvelgti iš kliento perspektyvos. Tai siejama su psichoterapine samprata, kurioje esminė proceso dalis – gebėti pamatyti klientus iš jų perspektyvos;
- *Vidaus ištraukimas į išorę* (angl. *getting stuff out*) – menas įvardijamas kaip galintis eksternalizuoti tai, kas individo ar kolektyvo viduje, – sunkiai pasiekiamas emocijas, atsparumo resursus, sedimentuotus individualius ir kolektyvinius aspektus (angl. *sedimented stuff*), ko įprasta socialinio darbe pasitelkiama kalbėjimo praktika ne visada pajėgi pasiekti (Sinding, Warren & Paton, 2014).

Ši meninių-socialinių projektų verčių metaforinė klasifikacija mums suteikia galimybę gana greitai prisidėti prie, kaip įprasta siaurai specializacijai, gana fragmentiškos ir specializuotos akademinės diskusijos. Apibendrinama meninių praktikų taikymą socialiniame darbe tiriančių mokslininkų pozicijas, ši klasifikacija suteikia ir galimybę sociologinei tokios socialinio darbo savirefleksijos analizei. Todėl, pasitelkdami keletą Pierre Bourdieu siūlomų lauko analizės sąvokų, grįšime prie šių metaforų ir siūlome pažvelgti į šiomis metaforomis žymimų praktikų vertės šaltinius.

Metafora žinojimo būdų keitimas (angl. *breaking habits of seeing/knowing*) nukreipta į pačius socialinius darbuotojus, jų edukaciją ir pažinimo būdą – tai, kaip jie mato savo klientus, jų sunkumus. Tokios praktikos tiesiogiai atliepia *profesionalizmo* spaudimo akivaizdoje kylančius socialinio darbo iššūkius. Jeigu socialinio darbo profesionalai gali nesąmoningai primesti klientui nepalankias savęs apibrėžtis ir jausmus, iškyla poraikis dirbti su tokiu socialinio darbo profesiniu *habitus*⁴, kuriame jau įkūnytos neoliberalių jėgų formuojamos struktūros. Tad šia žinojimo būdų keitimo metafora autorės atpažįsta socialinį meną kaip saviraiškos priemonę, padedančią socialiniams darbuotojams atpažinti savyje socialiai įkūnytas žinias. Kolektyviai šios žinios veikia ir kaip įsitvirtinusi

⁴ *habitus* – socialiai sukonstruota pažintinė ir motyvacinė struktūra, dar įvardijama kaip socializuotas subjektyvumas (Bourdieu ir Wacquant, 2003). *Habitus* sudarytas iš pozicijų ir dispozijų – vietos socialinių santykių erdvėje ir įgimtų savybių, polinkių, pastovaus gyvenimo būdo, atsinešto į poziciją (Bourdieu, 1982–1983/2020). Ši struktūra nulemia individo pažintinį, emocinį ir veikimo būdą individualiose praktikoje.

profesinė *doxa*⁵, kuria suabejoti ir kviečiamos socialinio darbo profesijos reflektyvumą skatinančios praktikos. Šia metafora autorės apibendrina socialinio meno praktikas, kuriomis stiprinamas socialinių darbuotojų kaip profesionalų reflektyvumas. Visgi skirtys tarp šiomis metaforomis žymimų praktikų yra gana minkštos. Į žinojimo būdų keitimą (angl. *breaking habits of seeing/knowing*) susitelkusio socialinio meno praktikos gali būti nukreiptos ir į patį klientą. Dualinė šios klasifikacijos teikėjo-gavėjo logika į klientą nukreiptas praktikas siūlo apibendrinti atskira – *vidaus į išorę ištraukimas* (angl. *getting stuff out*) – metafora. Tačiau savojo *habitus* (at)pažinimo praktikos gali būti naudingos ir pačiam socialinio darbo klientui, dažnai esančiam socialinės erdvės periferijoje. Jos gali suteikti įgalinančio reflektyvumo, reikalingo siekiant įveikti kasdienius susidūrimus su stigmatizuojančia *doxa*.

Reflektyvumo stiprinimas, nors ir prasmingas, savaime neišskiria galimo socialinio meno praktikų poveikio. Šių praktikų išskirtinumas akivaizdžiai išryškėja jas pasitelkiant *susitapatinimo su kitų pasauliu* (angl. *inhabiting other world's*) metafora. Šia metafora Sinding, Warren ir Paton (2014) apibendrina tokius meninės saviraiškos metodus, kaip antai istorijų pasakojimas ar teatrinės išraiškos, kuriomis publika „įmetama“ į marginalizuotų asmenų, taip pat ir socialinių grupių situacijas, išgyvenimus. Ši metafora aprėpia tiek santykį tarp socialinių darbuotojų ir jų klientų, tiek šių klientų santykį su platesne visuomene. Abiem šiais atvejais išreiškiama žmonių, užimančių skirtingas pozicijas socialinėje erdvėje⁶, supratimo, empatijos galimybė. Kadangi socialinių darbuotojų klientai dažniausiai yra marginalizuoti, dominuojami socialinių jėgų, nustumti į visuomenės paraštes asmenys, dažniau kalbama *už juos* ir *apie juos*, o kartu tai internalizuojama ir pačių šių asmenų. Apie subjektus kuriamas naratyvas, kuriame šie asmenys tarsi objektai – pasyvūs, bejėgiai, suvokiami kaip svetimi ir visuomenės centre esantiems, ir patys sau. *Susitapatinti su kitų pasauliu* kviečiančiomis praktikomis siekiama meninės saviraiškos priemonėmis sudaryti sąlygas socialinėje erdvėje nutolusiems individams susitikti. Taip pat šiomis priemonėmis kuriamas žinojimas, jog asmenų patiriami sunkumai nėra tik individualūs – jie nėra „nevykėliai“, visuomenės „klaidos“, šių sunkumų atsiranda santykių plotmėje. Taigi, tokiomis praktikomis keičiama ir viešoji socialinių problemų samprata. Socialinių darbuotojų intervencijos čia prasmingos tuo, jog skirtingas socialines pozicijas užimantys individai dažnai skiriasi ne tik ekonominiais ištekliais, bet ir kultūriniu, emociniu, socialiniu bagažu. Socialinių darbuotojų žinios reikalingos ieškant susitapatinimo galimybių asmenimis su reikšmingai skirtingu patyrimu ir socialine biografija⁷. Šiomis praktikomis atpažįstamos skirtingos pozicijos socialinėje erdvėje. Taip pat jomis siekiama, kad ekonomiškai ar kultūriškai palankesnėse esantieji reflektuotų savo pozicijas dominuojamųjų atžvilgiu.

⁵ *doxa* – įsitvirtinusios žinios, įsitikinimai, numanymai, kurie nėra persvarstomi (Bourdieu, 1982–1983/2020).

⁶ Socialinė erdvė – visų galimų užimti pozicijų tinklas. Panaši į lauko sąvoką, bet yra platesnė, nes išreiškia visas pozicijų galimybes, universalus tinklas (Grenfell, 2014).

⁷ Socialinė biografija – tai kuriamos biografijos socialinių santykių sistemoje (Bourdieu, 1993). Šios biografijos skiriasi nuo asmeninės istorijos, nes jos suvokiamos ne tik kaip individo istorija, bet istorijos kūrimas santykių plotmėje, kur santykiai apibrėžiami ne tik kaip subjektyvūs, bet ir objektyvūs.

Žinojimo būdų keitimas ir *susitapatinimas su kitų pasauliu* gali būti matomi kaip tarpiniai žingsniai link galutinio tikslo – klientų įgalinimo. To tiesiogiai siekiama *Vidaus ištraukimo* į išorę (angl. *getting stuff out*) metafora žymimomis socialinio darbo praktikomis. Toks metaforos pavadinimas gali kelti įspūdį, kad savo tikslais šios praktikos yra artimos meno terapijai⁸. Tiesa ta, kad marginalizuoti asmenys dėl jų socialinės biografijos ir patiriamo simbolinio smurto gali pasižymėti sunkumu išsakyti tai, kas jų viduje, – emocijas, mintis, poreikius. Skirtingai nei terapinėse praktikose, kuriose šie kliento sunkumai interpretuojami kaip kognityvinių, socialinių ar emocinių gebėjimų trūkumas, socialinio darbo praktikose į tai žiūrima kaip į intensyvaus simbolinio smurto pasekmes. Pagrindinis šių praktikų iššūkis yra padėti klientams susigrąžinti prarastą balsą ir rasti būdų patiriamo *simbolinio smurto* įveikai. Šiose praktikose matoma pretenzija inicijuoti socialinio darbo klientų refleksyvumo pokytį. Tai prasminga ir formuojant profesionalo ir kliento santykį, kuriame visada išlieka simbolinio smurto rizika. Ši rizika kyla ne tik dėl klientų gebėjimo stygiaus įžodinti tai, kas jų psichikos realybėje, bet ir dėl skirtingų galios pozicijų – socialiniai darbo klientai suvokiami kaip tie, kuriems daromas poveikis, teikiama pagalba, o socialiniai darbuotojai, kaip turintys galią daryti šį poveikį. Iš čia kyla ir nuolat tvyranti rizika nesąmoningai primesti savo poziciją, mąstymo būdą ir su tuo susijusius jausmus.

Šį trimis metaforomis žymimą socialinio darbo praktikų siūlomo refleksyvumo ratą galima užbaigti papildoma įžvalga. Sudėtinga socialinių darbuotojų ir jų klientų santykių sankloda susiklosto dėl socialinių darbuotojų *habitus* profesionalizuojančių neoliberalių jėgų (Wiegmann, 2017). Tai tos pačios jėgos, kurios ir išstumia socialinio darbo klientus į socialinės erdvės paraštes. Meninės saviraiškos priemonėmis gali būti siekiama (at)kurti marginalizuotų asmenų sedimentuotą galią veikti arba, kitaip tariant, atkurti jų veiksnumą (angl. *agency*) bei sumažinti socialinę kančią⁹. Lygiai taip meninė saviraiška grįstos priemonės gali būti naudojamos palaikyti ne tik klientų, bet ir socialinių darbuotojų refleksyvumą, taip pat kurti solidarumą tarp šių skirtingas socialinės erdvės pozicijas užimančių veikėjų. Gausūs tokių praktikų pavyzdžiai rodo, jog socialinio darbo kasdienybėje tai yra daroma, tačiau oficialios tokios jų klasifikacijos to neparodo.

Socialinio darbo praktikos kaip įrankis kovojant dėl socialinio darbo lauko ribų apibrėžties

Pirmiau Sinding, Warren ir Paton (2014) apžvelgtomis metaforomis ne tik aiškinama, kaip menas socialiniame darbe gali būti naudojamas kaip saviraiška grįstas įrankis, bet taip pat nurodo būdus įveikti ar bent sumažinti socialinio darbo lauke vyraujančias galios dilemas. Apibendrinant šiomis metaforomis kuriamą pasakojimo liniją, svarbu išryš-

⁸ Menų terapijos – psichoterapijos forma, kurioje klientai/pacientai yra skatinami išreikšti savo jausmus, vidinius konfliktus menine raiška (Colman, 2009).

⁹ Socialinė kančia – pasaulio patyrimas kaip skausmingo, kuris susijęs su poziciniu kentėjimu (Bourdieu, 1999). Pozicinis kentėjimas suvokiamas per santykį, Bourdieu (1999) žodžiais kalbant „*entirely relative*“. Tai internalizuotas kentėjimas, susijęs su socialine struktūra, socialine tvarka.

kinti vieną svarbų aspektą. Šioje metaforinėje klasifikacijoje menu informuoti projektai reikšmingi tiek, kiek gali veikti ką nors (angl. *doing something*), kitaip tariant, turėti poveikį (Sinding, Warren & Paton, 2014). Atidžiau skaitant šią klasifikaciją, o kartu ir stebint panašias idėjas plėtojančią socialinio darbo tyrėjų akademinę diskusiją, galima pastebėti tendenciją kalbėti būdu, kai menine saviraiška grįstos priemonės priešpriešinamos įsitvirtinusiems socialinio darbo praktikos metodams. Tad tokioje diskusijoje susiduriame ne tik su žiniomis apie šias socialinio meno praktikas, bet ir su socialinio darbo lauko dilemomis, o tiksliau – kova dėl socialinio darbo lauko ribų apibrėžties.

Socialinis menas, kaip praktika, kuri nėra būdinga išskirtinai vien tik socialiniam darbui, gali būti suvokiama kaip socialinio darbo lauko ribas trinanti ar kvestionuojanti praktika. Tokią poziciją įkūnija socialinio darbo profesorė Ephrat Huss (2017). Nagrinėdama meninės saviraiškos panaudojimą socialiniame darbe, ji pabrėžia jos specifškumą – atskelia tokias praktikas nuo profesionalios meno praktikos (siekis nėra sukurti estetinį meno produktą) ir nuo terapijos (tikslas nėra psichoterapinis gydymas) (Huss, 2017). Profesorės teigimu:

„...svarbu paaiškinti, jog socialinis meno panaudojimas šiame straipsnyje apima platų meno apibrėžties spektrą, kuriame menas yra kaip atspirtis prasmės kūrimui ir prasmės pasakojimui, o nesiekia sukurti estetinį produktą ar pasiekti pasąmoningai projektuotų nuo socialinio konteksto atsietų vidinės savasties sluoksnių“ (Huss, 2017, p. 4).

Toliau Huss kartu su kolega Seal-Amit (2018) akcentuoja, jog meninės saviraiškos priemonės reikšmingos socialinio darbo žinioms kurti arba, paprasčiau tariant, moksliniams metodams. Pasak jų, menine saviraiška grįstos priemonės gali tapti tinkama erdve kurti bendrą žinojimą (angl. *co-knowledge*) tarp socialinio darbuotojo ir kliento. Taip išryškinamas socialinio darbo kaip mokslo kuriamas specifinis žinojimas. Išskiriami menu grįsti tyrimai, kuriuose meninė saviraiška panaudojama kaip metodas tyrinėti – siekiama pažinti asmenis socialiniame kontekste, tai pabrėžiant skirtį nuo psichologijos mokslo. Šis skirties išryškinimas nėra atsitiktinis, socialinio darbo diskurse neretai remiamasi psichologijos mokslo žiniomis. Taigi, plėtojant šią pasakojimo liniją, stiprinama socialinio darbo ne tik kaip praktikos, bet ir kaip mokslo pozicija.

Tokios socialinio darbo ribas ginančios pozicijos sukuria socialinio meno pažinimo iškraipymus. Vienas iš būdų apčiuopti tokias aberacijas – įsiklausyti tiek į socialinio darbo, tiek į meno laukuose veikiančių socialinio meno praktikų tyrėjų balsus. Pavyzdžiui, Adrienne Chambon (2009) siūlo pripažinti tiek socialinio meno praktikų, tiek socialinio darbo daugiasluoksniškumą. Ji taip pat siūlo į patį socialinį darbą pažiūrėti kaip į meninę praktiką (Chambon, 2009). Anot jos, tokia žiūra atlaisvina nuo techniško mąstymo, kurio link veda ir socialinio darbo tyrimai. Chambon (2009), būdama ir socialinė darbuotoja, ir kultūros tyrėja, socialinį darbą mato kaip tam tikrą rinkinį kultūrinių praktikų, kurios yra ir socialinės, ir politinės, taip pat neatsiejamos nuo ekonomikos ir galiausiai nuo asmeninio gyvenimo. Nors aiškindama profesionalaus meno praktikų ir socialinio darbo ryšį ši autorė priima tokią poziciją, kurioje nesusiekinama socialinio darbo ir meno praktikų skirtis, pagrindinis jos klausimas išlieka utilitaristinis – kuo meno praktika

gali būti naudinga socialiniam darbui? Chambon (2009) turi savo atsakymą. Pasak jos, menininkai geba pasakoti istorijas savitai – ne patys pasakodami, bet inspiruodami meno vartotojus kurti savas istorijas. Pasirinkę tokią praktiką, menininkai neprimeta savo žinojimo būdo, bet sužadina meno vartotojų vaizduotę. Pasak šios tyrėjos, socialinio darbo ir meno praktikos susitapatina, nes abi atlieka mediacijos visuomenėje funkciją (Chambon, 2009). Savo praktikoje ir tyrimuose ji žvelgia ne tik į socialinio darbo lauko ribas, bet žvalgosi ir po profesionalaus meno lauką bei atkreipia dėmesį į vertes, kurias gali sukurti keitimasis žinojimu tarp laukų.

Permažstant šių laukų ribų atvirumą ir slinktis kalbama ir apie tai, kaip socialinio darbo laukas gali tapti verčių talpykla patiems menininkams. Schubert, kuri yra ir socialinė darbuotoja, ir menininkė, kartu su savo kolega Gray (2009), analizuodama socialinio darbo ir meno laukų suartėjimą reflektuoja socialinio darbo įtaką meno praktikoms. Teigiama, jog socialinio darbo reikšmė menininkams nėra tiesioginė, bet kaip į menininkų praktikas (bendruomeninį meną) pereinantys modernaus socialinio darbo principai – emancipacija, įgalinimas, dalyvaujanti demokratija (Gray & Schubert, 2009). Taigi, reflektuojamos socialinio darbo praktikos vertės, kurios nudreifuoja ir į meno lauką, socialinio meno praktikas. Visgi verta pažymėti, kad kovoje dėl socialinio darbo apibrėžties toks socialinio darbo verčių fluidiškumas pristatomas ir kaip privalumas – atvirumas, galimybė keistis žinojimu su kitais laukais – ir kaip trūkumas – teigiama, jog tai marginalizuoja socialinį darbą ir kelia tokias problemas, kaip antai socialinio darbo disciplinos žemesnį profesinį statusą bei įsitvirtinimo akademijoje sunkumus (Dunajevs, 2021).

Atliepdamos tokius nuogastavimus Schubert ir Gray (2015) taip pat kalba ne tik apie socialinio meno praktikų fluidiškumą kaip apie galimybių, bet ir kaip apie įtampos zoną. Pažymima, kad menininkai tokiomis praktikomis perima socialinių darbuotojų vaidmenį, keliamas klausimas, o kur dingio minimi profesionalai? Šiuo klausimu primenami neoliberalių jėgų socialinio darbo laukui keliami iššūkiai, kurie socialinio darbo praktiką atitolina nuo principinio jo kaip aktyvistinio, į santykių tinklą įspynusio būvio (Wiegmann, 2017). Schubert ir Gray (2015) pabrėžia, kad tokį būvį prisiima ir menininkai. Tačiau tiek socialinio meno praktikas plėtojantys menininkai, tiek kritinę socialinio darbo kryptį palaikantys socialiniai darbuotojai išlaiko kritinį santykį su galios struktūromis, o savąsias praktikas reflektuoja kaip įgalinančias šioms struktūroms priešintis.

Toks vertybinis socialinio meno praktikuotojų artumas verčia susimąstyti apie viešumą ar kitame praktiniame ar akademiname lauke organizuojamų žinių ribotumus. Praktiniame žinojime apie socialinio meno praktikas, kuris organizuojamas socialinio darbo tyrimų lauke, dominuoja šiam laukui vertybiškai svarbios socialinės vertės, taip pat ir šio lauko galios santykių dilemos. Panašias vertes ir dilemas veikiausiai išžvelgtume, jei į socialinio meno praktikas pažvelgtume iš meno lauko ar jo praktines žinias organizuojančių menotyros bei meno istorijos disciplinų perspektyvos. Detalesnes socialiai angažuoto meno dilemas įvardijo tarpdisciplininė tyrėjų komanda – Wehbi, atstovaujanti socialiniam darbuotojui, McCormick ir Angelucci, atstovaujantys meno laukui (2016) – analizuodami meno vaidmenį į socialinį teisingumą orientuotoje edukacijoje. Tarp šių dilemų – kiek menas turi būti politiškai matomas, kad pasiektų auditorijas, koks

estetikos ir transformuojančio meno ryšys, meno kaip produkto *versus* meno kaip proceso samprata, koks auditorijos / dalyvių vaidmuo, kieno balsas girdimas, kuriant socialiai angažuotomis temomis (Wehbi, McCormick & Angelucci, 2016). Išryškėja klausimai ir žinojimo plyšiai, kuriuos vargiai kelia ar į juos atsako su socialinio darbo disciplina tvirčiau besitapatinantys tyrėjai.

Kaip parodėme šioje apžvalgoje, šiuos tektoninius plyšius atranda skirtingų – tiek meno, tiek ir socialinio darbo – laukų tektoninėse plokštumose dirbantys praktikai ir tyrėjai. Tačiau atrodo, kad nei susitelkimas ties galios santykiais, veikiančiais šias laukų plokštumas, nei nuožmus šio plyšio ribų žymėjimas nepadės išsunkti visų žinių, kurios randasi tokių struktūrinių ribų mažai paisančiose socialinio meno praktikose.

Išvados

Apibendrinant galima kelti klausimą, kaip ši analizė gali padėti socialinio meno praktikų tyrimams. Šį klausimą norėtume palikti atvirą. Atverdami tokią diskusiją norėjome parodyti, kad žvilgsnis į socialinio meno praktikas iš vienos akademinės ir praktinės – socialinio darbo – perspektyvos žinojimą apie jas savitai apriboja. Tiek socialinio meno kaip saviraiškos, tiek socialinio meno kaip socialinio darbo lauko ribas kviescionuojančio įrankio akademiniuose diskursuose žinojimas apie šias praktikas tvarkomas dėl socialinio darbo lauko gravitacinių jėgų poveikio. Šio lauko ribos ir jame kuriamų verčių apibrėžtys žymi mūsų žinojimo apie socialinio meno praktikas ribas. Bourdieu lauko teorija padeda šias socialines jėgas dekonstruoti. Ji taip pat suteikia atspirtį atsitraukti nuo socialinio darbo lauko apibrėžties kovų, kuriose socialinis menas tampa tik vienu iš įrankių. Tokia perspektyva leidžia ir pripažinti šių praktikų fluidiškumą, nepaisantį socialinio darbo lauke įsitvirtinusių verčių apibrėžties. Tokios lauko teorija grįstos įžvalgos išlaisvina mūsų mąstymą, bet ar jos padeda be išlygų atsakyti, kokios galėtų būti alternatyvios šių praktikų tyrimo taktikos ir strategijos?

Atrodo, kad socialinis menas ir kaip platesnis socialinis fenomenas, ir kaip socialinio darbo praktikos ir tyrimų objektas yra įdomus tiek, kiek jis padeda į šias praktikas įsitraukusiems asmenims atremti galios struktūrų jėgas, plėtoti kritinį santykį su jų apraiškomis kasdienybėje, solidarizuotis su dominuojamaisiais. Todėl šiame straipsnyje pristatyta ir kritinę socialinio darbo kryptį plėtojanti Wiegmann (2017) mąstysena gali tapti atsakymu, kaip geriau pažinti socialinio meno praktikas. Tam reikalinga kviescionuoti galios, taip pat ir savosios akademinės disciplinos struktūras. Tačiau ypač tas, kurios veikia socialinius darbuotojus ir jų klientus. Vienas iš būdų to pasiekti – perimti kritinės edukologijos disciplinos įdirbį, kuri persvarsto žinojimo kūrimo sąlygas, ribotumus ir galimybes. Su kritine edukologija pirmiausiai siejami Paulo Freire darbai. Jo samprata grįsta kritinės sąmonės ugdymu, o idėjos reikšmingai taikomos ir socialinio meno praktikose (Babbage, 2018; Boal, 2010). Pasak Freire (2000), įsitvirtinusi edukacinė sistema gali būti įvardijama kaip bankinė, kurioje nesąmoningai veikia priespaudos interesai, o Bourdieu terminais kalbant, pasireiškia simbolinis smurtas. Šioje sampratoje toks įsitvirtinęs ugdymas traktuojamas tik kaip palaikantis esamas galios struktūras,

dominuojamųjų ir dominuojančiųjų nelygiavertį santykį, riboja žmogaus galią veikti. Kritinės sąmonės ugdymo idėjos ir jų įkūnijimas veikia prieš tokį pasyvumo ir opresijos palaikymą. Šios idėjos siūlo mąstymo ir praktikos karkasą, į kurį galėtų atsiremti tolesnis socialinio meno tyrimas. Taip būtų visapusiškiau atskleidžiamas socialinio meno praktikų daugiasluoksniškumas, neįrėminant jų į vieno lauko žinojimą, bei randamas rezonansas su daugiabalse akademine diskusija.

Literatūra

- Babbage, F. (2018). *Augusto Boal*. Routledge: London.
- Boal, A. (2010). *The Rainbow of desire: the boal method of theatre and therapy*. London: Rotledge.
- Bourdieu, P. (1982–1983/2020). *Habitus and Field: General Sociology, Volume 2*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production*. Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1999). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford University Press
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Chambon, A. (2009). What Can Art Do For Social Work? *Canadian Social Work Review / Revue Canadienne de Service Social*, 26(2), 217–231. <http://www.jstor.org/stable/41669914>
- Colman, A. M. (2009). *Oxford dictionary of psychology*. Oxford University Press: New York.
- Damianakis, T. (2007). Social Work's Dialogue with the Arts: Epistemological and Practice Intersections. *Families in Society*, 88(4), 525–533. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3674>
- Dunajevs, E. (2021). Profesionalaus socialinio darbo samprata, koncepcijos ir lyderystė. In Šumskienė, E., Daunienė, E., Žalimienė, L. ir kt. (sud.), *Keisti ir keistis: adaptvy lyderystė socialiniame darbe* (p. 48–76). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Folgheraiter, F (2004). *Relational Social Work: toward networking and societal practices*. Jessica Kingsley Publishers.
- Foster, V. (2012). The pleasure principle: employing arts-based methods in social work research. *European Journal of Social Work*, 15(4), 532–545. <https://doi.org/10.1080/13691457.2012.702311>
- Friere, P. (2000). *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto alba.
- Gudmonaitė, K. (2020). Socialinis teatras kaip gydymo praktika. *Arc et Praxis*, 8, 68–76.
- Gray, M., & Schubert, L. (2009). Knowledge, experience and art in an innovative community-based study. Retrieved from. <https://hdl.handle.net/1959.13/919769>
- Huss, E., & Seal-Amit, M. (2018). Art in social work: Do we really need it? *Research on social work practice*, 29(6), 721–726. <https://doi.org/10.1177/1049731517745995>
- Huss, E. (2017). Arts as a Methodology for Connecting between Micro and Macro Knowledge in Social Work: Examples of Impoverished Bedouin Women's Images in Israel. *The British Journal of Social Work*, 48(1), 73–87. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx008>
- Malka, M., Huss, E., Bendarker, L., Musai, O. (2018). Using photovoice with children of addicted parents to integrate phenomenological and social reality. *The Arts in Psychotherapy*, 60, 82–90. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2017.11.001>
- Michelkevičė, L. (2014). *Dalyvavimo praktikos Lietuvos šiuolaikiniame mene: analizės kriterijų ir vertinimo problema*. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija ir Lietuvos kultūros institutas.

Moxley, D. P. & Feen, H. (2016). Arts-Inspired Design in the Development of Helping Interventions in Social Work: Implications for the Integration of Research and Practice. *The British Journal of Social Work*, 46(6), 1690–1707. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv087>

Rawdon, K. & Moxley, D. (2016). Connecting social work and activism in the arts through continuing professional education. *Journal of teaching in social work*, 36(4), 431–443. <https://doi.org/10.1080/08841233.2016.1207747>

Schubert, J. D. (2012). Suffering/symbolic violence. In M. Grenfell (Ed.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (pp. 179–194). chapter, Acumen Publishing.

Schubert, L., & Gray, M. (2015). The death of emancipatory social work as art and birth of socially engaged art practice. *The British journal of social work*, 45(4), 1349–1356. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv020>

Segal-Engelchin, D., Huss, E., & Massry, N. (2020). Arts-Based methodology for knowledge co-producing in social work. *The British journal of social work*, 50(4), 1277–1294. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz098>

Sinding, C., Warren, R., & Paton, C. (2012). Social work and the arts: Images at the intersection. *Qualitative Social Work*, 13(2), 187–202. <https://doi.org/10.1177/1473325012464384>

Sjollem, S. D., Hordyk, S., Walsh, C. A., Hanley, J., & Ives, N. (2012). Found poetry – Finding home: A qualitative study of homeless immigrant women. *Journal of Poetry Therapy*, 25(4), 205–217. <https://doi.org/10.1080/08893675.2012.736180>

Survilienė, R. (sud.). (2012). *Menas žmogaus gerovei*. Vilnius: VšĮ Dailininkų sąjungos galerija. Prieiga per internetą: <https://www.ltk.lt/docs/kulturos-tyrimai/2020/12/Menaszmogauserovei-1.pdf>

Vaskova, L. (2019). *Dokumentinis teatras: verbantim kūrimo būdai*. Vilnius. Lietuvos muzikos ir teatro akademija. Doktorantūros tiriamoji dalis.

Wehbi, S., McCormick, K., & Angelucci, S. (2016). Socially Engaged Art and Social Work: Reflecting on an Interdisciplinary Course Development Journey. *Journal of Progressive Human Services*, 27(1), 49–64. <https://doi.org/10.1080/10428232.2016.1108167>

Wiegmann, W. L. (2017). Habitus, Symbolic Violence and Reflexivity: Applying Bourdieu's theories to social work. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 44(4), 96–116. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3815>